

DR. OLÁH JÁNOS CSc.

főiskolai docens

SZTE Juhász Gyula Tanárképző Főiskolai Kar

Neveléstudományi Tanszék

Erasmus, a humanista gondolkodó

Ötszázharmincöt évvel ezelőtt, 1469. október 27-én született Rotterdamban Erasmus. Művei a magyar humanizmusra is hatottak. Így munkássága a magyar szellemtörténet öröksége is. Meg kell említeni személyes kapcsolatait a haza jeleseivel. Ismerték munkáit a kor magyar tudósai is.

Erasmust (Desiderius Rotterdamus, tkp. Gerhard Gerhards /1469–1536/), a németalföldi humanistát a reformáció előkészítőjeként tartják számon. Szerzetesnek indult, de tudományos munkássága érdekében később függetlenítette magát. Járt Angliában, Párizsban és Olaszországban, majd Németországban, s végül Bázelen telepedett le. Kapcsolatot tartott kora humanistáival, jó barátságban volt az angol Thomas Morussal. Hatalmas levelezése gazdag anyagot tartalmaz a korabeli szellemi élet megismeréséhez. Szellemes gúny- és vitairataiban, különösen a világszerte híressé vált Balgaság dicséretében élesen támadta a skolasztikát, az egyházi szokásokat, a teológusokat. Az Újtestamentum görög szövegének filológiai feldolgozásával ő adta az alapot Luther bibliafordításához. Munkássága hozzájárult a reformáció előkészítéséhez, bár az egyháztól elszakadni nem akart, sőt szembefordult azokkal (pl. Lutherrel), akik a római egyháztól való elszakadást hirdették. Filológiai munkássága a Biblia szövegén kívül kiterjedt a görög–latin klasszikusokra és az egyháztatyák műveire. Értékes az Adagia c. közmondásgyűjteménye. Több magyar követője volt, közülük néhányval kapcsolatban is állt. Európa összefogását sürgette a török ellen, Mohács után vigasztaló levelet írt II. Lajos özvegyének.

A kereszténység végcélja Erasmus szerint önmagától értetődő. Az embereknek ismét műveltekké kell lenniük (antik műveltség), és elsősorban emberekké kell válniuk, ezért ostromozott minden emberi gyengeséget. Szerinte nem pietas, caritas, fides, nem religio és theologia, hanem a humanitas az idő követelménye, mert mi a keresztény szeretet megfelelő tudás nélkül? Hajó kormány nélkül.

Erasmus törvénytelen gyermekként született, apja pap volt. Szülei korán meghaltak, rokoni igyekeztek minél hamarabb megszabadulni tőle. Butának, élhetetlennek és betegesnek tartották, ezért kolostorba küldték. Azt gondolták, hogy ott legalább nem lesz gondja önmaga fenntartására, és hamarosan a mennybe jut. Erasmus azonban nem volt kolostorba való, diplomáciai képességeit dicséri, hogy két pápa engedélyezte számára a papi ruha letételét, egészségügyi okokra hivatkozva pedig felmentést kapott a bűjti kötelezettség alól. Nem véletlen tehát, hogy több művében egészségnevelési kérdésekről is véleményt mondott.

1530-ban látott napvilágot „A gyermek illő magatartásáról” (De civilitate morum puerilium) frott illemtankönyve. A mű első fejezete lényegében a testtel kapcsolatos illemszabályokat tartalmazza (arc, fülek, orr, száj, fogak, haj, kezek, lábak stb.). A többi fejezet címei a következők: „A ruházat, „Az étkezés”, „Esti lefekvéskor” stb.

Az étkezés szabályaival foglalkozó fejezetből idézünk Fináczy Ernő fordításában:

„Amit félig megettél, másnak odanyújtani, tisztességtelen szokás; a már levágott kenyereket újból a mártásba meríteni, paraszti dolog. Éppoly ízléstelen, ha a megrágott ételt kivessed a torkodból és ismét a tányérodra teszed. Ha netán olyat vettél ki (a tálból), amit nem lehetett egykönnyen lenyelni, félre fordulva tedd le valahová... Vannak akik inkább falnak, mint esznek... Latrok szoktak így habzsolni... Tele szájjal enni vagy beszélni se nem illő, se nem bátorságos. A folytonos evést szakassza félbe időnként a közbe szólt beszélgetés... Műveltség gondolatokba merülve az asztalra könyökölni. Vannak, akik annyira elbáméskodnak, hogy sem a más beszédét nem hallják, sem azt nem veszik észre, hogy ők maguk esznek, s ha nevükön szólították őket, olyanok, mintha álomból serkennének föl: annyira benne van egész lelkük a tálakban... A gyermek, aki idősebbekkel együtt ül az asztalnál, sohase szóljon, csak ha a szükség kényszeríti, vagy ha valaki kérdést intéz hozzá... Az asszonyokat a hallgatás ékesíti, de még inkább a gyermekeket.”

A részletből egy újfajta gyermekszemlélet körvonalai bontakoznak ki: megjelenik a „jól nevelt gyermek” típusa, akit megóvnak a káros hatásoktól, a rossz példától. Mindez a megalázó testi fenyegetést elutasító szeretetteljes nevelői magatartással párosul.

A „Nyájas beszélgetések” (Colloquia familiaria) szintén fontos könyv témánk szempontjából. A könyv első, bevallott célja szerint latin nyelvgyakorló könyv csupán. A latin nyelv akkoriban a műveltek társalgási nyelve volt. Erasmus a latin nyelvű pallérozott társalgás könnyed és életszerű eleganciájára akarta szoktatni tanítványait. Az első beszélgetéseket még 1497-ben írta Párizsban, kifejezetten növendékei számára. A többszörös változtatáson, bővítésen keresztülment könyv még végleges formában is a tankönyv rendszerességével kezdődik, a „beszélgetések” formulagyűjteményének élére állítva egy rövidke elmélkedést a minden beszélgetést megelőző köszönésről. Így ír a barátságos köszönés hasznáról: „hiszen a kedves és behízelgő üdvözlés gyakran megeremti a barátságot, és feloldja az ellenségeskedést, s mindenesre táplálja és növeli a kölcsönös jóakaratot.” A nyelvgyakorló könyv valósággal illemkódexszé bővül. Erasmus a maga választékos latinságát a különböző társas viszonylatok feszültségében „működteti”: egyenrangú diákpajtások, nevelő és növendék, régi jó cimborák, szerzetes és katona stb. Miről folyik a beszélgetés? Minderről, ami a kor elintézetlen problémája. Hol folyik a beszélgetés? Iskolában, réten, vendégfogadóban, piszkos lebujsban vagy előkelő helyen.

A „Meggondolatlan fogadalom” c. beszélgetés első tekintetre azt a célt szolgálja, hogy udvarias formulákat ajánljon rég nem látott barátok üdvözlésére. Az egyes formulákat zárójelben hasonló értékű más kifejezéssel ismétli meg a nyelvgyakorlás céljából: „Csak nem mentél te is keresztül ugyanezen a betegségen? (Csak nem estél te is hasonló nyavalyába?)”. A zárandoklásal kapcsolatban szociális természetű aggályainak hangot ad: a zárandoklás hónapokra, olykor évekre eltávolítja az embereket otthonuktól.

Erasmus nagy érdeklődéssel követi az orvostudomány fejlődését, éles tekintetre valló megfigyelésekkel segíti a közegészségtant új elvi szempontok kialakításában. Több alkalommal sürget a közigazgatási rendszabályokat a fertőző betegségek terjedésének megfékezésére. Ilyen szempontból rendkívül érdekes „A fogadók” című beszélgetése, melyben figyelemre méltóak a vendéglátóiparral szemben felállított tisztasági követelményei. Nézzünk néhány részletet az említett részből!

„Guilielmus: A franciáknál megmutatják az emberek a hálószozáját, ahol levetkőzhet, megmosdhat, melegedhet, lepihenhet akár, ha úgy tetszik.

Bertulphus: Itt semmi ilyesmi nincs. A meleg szobában húzza le az ember a csizmáját, húzza fel a cipőjét, ha akar, inget vált, az esőtől nedves ruháját felakasztja a kályha mellé, maga is odahúzódik, ha meg akar száradni. Vizet is készítenek kézmosáshoz, de ez többnyire olyan ke-

vessé tiszta, hogy utána másik vizet kell kérni, hogy az ember lemossa, ami mosdáskor ráragadt... Gyakran abban az egy szobában nyolcvanan-kilencvenen is összegyűlnek; gyalogosok, lovasok, kereskedők, hajósok, kocsisok, parasztok, gyermekek, asszonyok, egészségesekek, betegek... Az egyik fésűlködik, a másik izzadságát törli, a harmadik magas szárú vagy rövid csizmáját tisztítja, fokhagymaszagot böfög fel a negyedik. Egyszóval: nem kisebb itt a zűrzavar, ami a nyelveket és az embereket illeti, mint egykor Bábel tornya körül volt... A kedves fogadtatás főkövetelménye náluk, ha mindenkiről csurog a veríték. Ha valaki nem szokott ehhez a hőséghez, és csak egy résnyit kinyitja az ablakot, hogy meg ne fulladjon, rögtön ezt hallja: csukd be az ablakot. Ha azt mondod: ezt nem lehet kibírni, erre mindjárt az a felelet: keress másutt szállást magadnak.

Guilielmus: Pedig szerintem semmi sem veszedelmesebb, mint az, ha ilyen sok ember szívja ugyanazt a levegőt, még hozzá a melegtől elemeyedt testtel, ugyanitt étkeznek, és több órán át tartózkodnak. A fokhagymaszagot árasztó böfögésről, szellentésről, áporodott levegőről nem is akarok szólni: sokan vannak azonban, akik különféle rejtett betegségekben szenvednek, s nincs olyan betegség, amely valamilyen módon ne lenne fertőző. Minden bizonnyal akadnak, akiknek spanyol, illetve másik nevén francia betegségiük van, hiszen ez minden nép körében elterjedt. Véleményem szerint ezek nem jelentenek kisebb veszedelmet a bélpoklosoknál. Gondold meg, mekkora veszélyt jelent ez járvány idején.

Bertulphus: Mit tehet az ember?...

Guilielmus: Huszonöt évvel ezelőtt Brabantban semmi sem volt inkább szokásban, mint közös meleg fürdők. Ezek most mindenütt üresek. Az új kor megtanított rá, hogy tartózkodnunk kell tőlük. (...)

Bertulphus: Aztán mindenkinek megmutatják a maga fészket, amely csakugyan semmi egyéb, mint hálóhely: csak ágyak vannak benne, más semmi, amire az embernek szüksége lehet, vagy amit ellophatna... A lepedőket talán hat hónapja nem mosták."

Erasmus „A méltatlan házasság” beszélgetésben a morbus gallicus rémével szemben, az egészségében veszélyeztetett házastárs védelmében és az eugenikai szempontok érdekében a legkíméletlenebb eszközök ajánlásától sem riad vissza.

A „gyermekágyas nő” beszélgetésben Erasmus álláspontját fejezi ki a beszélgetés férfiszereplője is (a magyar Pázmány Pétert és Rousseaut-t megelőzve), aki azt követeli, hogy az anya maga táplálja gyermekét. Többek között azért is, mert ha a maga anyai szerepét megosztja a dajkával, a gyermek lelkében is a természetes vonzalommal ellentétben álló megosztottságot hoz létre.

Trencsényi-Waldapfel Imre szerint Erasmus könyve ifjúsági műnek született, hogy a középkori megkötöttségeiből kibontakozó Európa számára a haladás egyik mérföldkövéül szolgáljon. (A Robinson vagy a Gulliver pedig az idők folyamán lett ifjúsági könyvvé.)

Erasmus: „A keresztény fejedelem neveltetése” című könyve is értékes gondolatokat tartalmaz. A művet Habsburg Károlynak szánta, akit 15 évesen, 1515-ben iktattak be Németalföld tartományainak urává; 1516-ban Spanyolország társuralkodója lesz, egyidejűleg Nápoly és Szicília királya; 1519. június 28-án a választófejedelmek megválasztják német-római császárrá, s V. Károly néven uralkodik 1556-ig. Erasmus mérleget tart a kezében, melyen nem ő, nem is az egyház, de még a pápa sem, hanem Jézus Krisztus tanítása méri le a fejedelmek magatartását. Erasmus meg akarta értetni fejedelmi olvasójával: a nép nem azt kívánja tőle, hogy kecsesen táncoljon, jól labdázzon – mert mi közük ezeknek a fejedelemhez? Az orvost sem ezek miatt dicsérik, hanem azért, mert jól ismeri a betegségeket, és tudja, hogy milyen gyógyszert mire kell alkalmaznia; vagyis meg tudja gyógyítani a betegeit, akik miatt él! Az igazi fejedelemtől is azt

várja az ország népe, hogy egészséget adjon! A könyvet valószínűleg ismerte Izabella királyné, Szapolyai János király és fia: János Zsimond.

Néhány idézet az említett műből: „Ajánlatos (a fejedelem) egészségi állapotát is némiképp szemügyre venni, nehogy majd az ország nem kis kárára új fejedelmet kelljen választani.” ... „Mert semmi sem rakódik és ivódik be oly mélyen, mint az, amit az első években vezettek belénk...” ... „főleg a fejedelem nevelésében mértéktartásra van szükség, a nevelő szigorúsága ugyan nyomja el a kor pajkosságát, mindazonáltal a vele párosuló erkölcsi nyájasság enyhítse, fűszerezze a nevelő keménységét...” „A pajkos, iszákos és csúnya beszédű ifjakat, különösen pedig a hízelkedők raját távol kell tartani...” „A kisgyermekbe kellemes mesékkel, vidám történetekkel és szép példázatokkal plántáljuk be azokat a dolgokat, amelyekre később majd komolyabb módszerekkel fogjuk tanítani.” ... „Van-e ostobább dolog, mint így ítélni meg a fejedelmet: szépen táncol-e, ügyesen kockázik-e, derekasan iszik-e, gögtől dagadozik-e, királyi módon kifosztja-e népét, megtesz-e még más is, amit mi szégyellünk kimondani, de mások nem szégyellik megtenni?” ... „Ha kockázó a király, kockáznak országszerte; ha harcias, hadakozik mindenki; ha dorbézoló, dőzsölnek; ha fajtalan, bujálkodnak; ha kegyetlen, feladnak és rágalmaznak.”

... „A jó fejedelem úgy művelje magát, úgy töltsé napjait, hogy életéről mind az előkelők, mind a polgárok példát vehessenek a becsületes és józan életre.” ... „Az orvosok között is az a jobb orvos, aki megelőzi és távol tartja a betegséget, nem pedig az, aki gyógyszerrel szünteti meg a már megkapott nyavalyát.” ... „Amikor a jó orvos előkészíti az orvosságokat, mindig csak arra gondol, miként fogja a beteget meggyógyítani a legkisebb károsodás nélkül.” ... „Ha a régi gyógyszerrel lehet segíteni a bajon, akkor nincs értelme új orvossággal kísérletezni.”

Erasmusnak talán leghíresebb műve: „A balgaság dicsérete”, melynek irodalmi előzménye a nagy német humanista, Sebastian Brant „Narrenschiff”-je, amelyet Bazelenben írt, az egyetem közelében. A népies farsangi felvonulásokból merítette az eszmét, melynek során egy hajót szoktak végigvontatni, megrakva mindenféle farsangi bolonddal.

Erasmus művének óriási sikere volt, és különösképpen a főurak között. Valóban, a nagy gondolkodó viszonylag őket kímélte a legjobban, a legerőteljesebben a papi rendet támadta. A mű jellegét a komikum, az ironia, a szatíra szakadatlan váltakozása, hullámváza szabja meg, mely mind egyetlen célban összepontosul: nevetségessé tenni és leleplezni a hazug, középkor végi társadalmat. Erasmus az életet végtelen színjátéknak fogta fel. Ebben segítette a középkor műfajelmélete, mely a tragédiát a királyok drámájának, a komédiát a közönséges emberek színjátékának, a mindennapi élet tükrének fogta fel. A játékos forma alig téveszt meg bárkit is, amikor leírja az udvari emberek életét:

„Délig alszanak, amikor már ott áll az ágyukhoz rendelt bérpap, és gyorsan misét mond, bár még jóformán föl sem keltek. Következik a reggeli, melynek végétével csakhamar következik az ebéd. Közben kocka, sakk, bohócok, bolondok, ringyók, pajzánságok, festő és egy uszkve két uzsonna. Majd vacsora, ivással egybekötte – istenuccse – nem valami kurta. Így peregnék unalom nélkül az órák, napok, hónapok, évek, évszázadok.”

Erasmust jól jellemzi következő gondolata: „Senki nem nyomorult, aki hű marad természetéhez.” Elítéli a szenvedélybetegeket: „Efféle örültek: a feleségük bolondja, a vadászat örültjei, építési mániában szenvedők, kockajátékosok.” ... stb., azokat az idős férfiakat, akik fiatal nőket vesznek feleségül hozomány nélkül – a más örömeire ... még kutyálkodnak, és ahogy a görögök mondják, „még üzekednek, mint a kecskék...” Kineveti ezt a típust Erasmus a nőkben is: „Állandóan festékekkel kenik-fenik képüket, nem mozdulnak el a tükörtől, szőreiket tépdedik, fonnyadt, ráncos keblüket mutogatják, reszketeg hangon dalocskákat vinnyognak, petyhüdt idegeik izgatására iszogatnak ... ők tetszenek maguknak,

petyhüdt idegeik izgatására iszogatnak ... ők tetszenek maguknak, gyönyörűségükben éledgélnek, és úsznak a boldogságban.”

A nagy gondolkodó a balgaságot tartja az ivászat legédesebb fűszerének: „(A balgaság mondja) Én találtam ki az olyan ünnepélyesebb lakomai szertartásokat is, mint pl. borkirályt választani, kockát vetni, egymás egészségére inni, vándorserleget felhajtani. énekelni – ha rajtad a sor – mirtuszággal táncolni, gesztikulálni” ... „... mihelyt az ember kialudta a mámorát, a gondok tüstént visszatérnek, mint mondani szokás, fehér négyes fogattal”.

Erasmus szerint: „Azok a tudományok állnak becsben, melyeket a balgaság ajánlj ... Az orvosok közül is, ki minél tudatlanabb, vakmerőbb és lelkiismeretlenebb, annál nagyobb becsben áll a nyakláncos fejedelmek előtt. Nem csoda, hiszen az orvostudomány, mai gyakorlata szerint, nem más, mint egy módja a hízélgésnek, akárcsak a szónoklattan.” A legszigorúbb bíráló természetesen az egyháziakat illette: „Mintha bizony az egyháznak lennének veszedelmesebb ellenségei, mint az istentelen pápák, akik hagyják, hogy Krisztus néma feledésbe merüljön, akik az egyházat mocskos pénzkerítő törvényekkel megkötözik, kötelező törvénytárgyakkal meggyalázzák, és pestises életükkel meggyilkolják.”

Fejtő Ferenc: „Erasmus avagy beszélgetés a humanizmusról” c. munkájában olvashatjuk: „... a rotterdami nem adta sem bíboros süvegért, sem Luther barátságáért a maga igazát”, felismerte, hogy egyetlen hivatása (saját szavaival): „hézagokat kitölteni, vad átmeneteket enyhíteni, a zavart rendezni, a bonyolultat leegyszerűsíteni, a csomókat megoldani, a sötétet átvilágítani.” Ezt tette a nevelés területén is. Erasmus a pedagógia történetének is az egyik legkiemelkedőbb alakja.

IRODALOM

1. Rotterdami Erasmus: Nyájás beszélgetések. Magyar Helikon. Bp., 1967.
2. Rotterdami Erasmus: A keresztény fejedlem neveltetése. Európa Könyvkiadó, Bp., 1992.
3. Rotterdami Erasmus: A balgaság dicsérete. Európa Könyvkiadó. Bp., 1987.
4. Fejtő Ferenc: Erasmus avagy beszélgetés a humanizmusról. Cserépfalvi kiadás. Klny. a Szép Szó 8-9. számából. Bp., 1936.
5. Kelényi B. Ottó: Egy magyar humanista glosszái Erasmus Adagiájához. Külön lenyomat a Fővárosi Könyvtár Évkönyve IX. kötetéből. Bp. 1939.
6. Pukánszky Béla–Németh András. Neveléstörténet. Nemzeti Tankönyvkiadó. Bp., 1994.
7. Új Magyar Lexikon II. kötet, Akadémiai Kiadó. Bp., 1960. 213. p.

